

Şİİ FÂTİMİLERİN KUDÜS'Ü HAÇLILARDAN GERİ ALMA GİRİŞİMLERİ

Sebahattin ÇELİK*

ÖZ: Papa II. Urbanus kutsal toprakları kurtarmak ve Doğu'daki din kardeşlerine yardım etmek amacıyla "Tanrı adına savaş" sözleriyle Avrupa halklarını büyük bir Haçlı Seferi'ne çağırırken (1095), İslâm dünyası Sünnî Selçuklular ile Şiî Fâtımîler arasındaki üstünlük mücadelesinin sıkıntılarını yaşıyordu. Birinci Haçlı Seferi ordularının Avrupa'dan İslâm coğrafyası üzerine harekete geçtikleri esnada, Artukoğullularının hâkimiyetindeki Beytülmakdis, Fâtımîlerin kuşatması altındaydı (1098). Selçuklu kuvvetleri ve yerel Türkmen beylikleri devasa Haçlı ordularını durdurmaya çalışırken, Fâtimî halifesi elçileri aracılığıyla onlarla dostane ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Haçlı tehlikesini zamanında idrak edemeyen ve onların Kudüs'ten vazgeçmeyeceklerini çok geç anlayan Fâtımîler, Kudüs'ün zapt edilmesine ve burada dünya tarihinin gördüğü en vahşi katliamlardan birinin gerçekleştirilmesine engel olamadılar (1099). Kudüs'ün Haçlıların eline geçmesinden sonra, Fâtimî kuvvetleri Kudüs'ü geri almak ve ülkelerini korumak amacıyla Haçlılarla defalarca karşı karşıya geldilerse de onlara karşı bir üstünlük elde edemediler (1099-1105). Sonuçta Kudüs'ü kaderine terk etmek zorunda kalan Fâtımîlerin, yegâne başarıları Haçlıları Askalân önlerinde bir süre durdurabilmek oldu.

ANAHTAR KELİMELEER: Fâtımîler, Haçlılar, Kudüs, Beytülmakdis, Askalân, el-Efdal.

The Attempts of the Shi'i Fatimids to take back Bayt al-Maqdis from the Crusaders

ABSTRACT: While Pope II. Urbanus was inviting the people of Europe to a major Crusade (1095) to save the Holy Land and help their devout brothers in the East, the Muslim World was experiencing the difficulties of the struggle for supremacy between the Sunni Seljuks and the Shiite Fatimids. As the armies of The First Crusade took action on Islamic lands, Jerusalem under the rule of Artuqid was under the siege of the Fatimids (1098). While the Seljuks forces and local Turkmen principalities were trying to stop the huge Crusader armies, the Fatimid Caliph was trying to establish friendly relations with them through their ambassadors, and the Fatimids did not realise the Crusader danger in time and realised too late that they would not give up until they took Jerusalem. Accordingly, the Fatimids could not prevent the capture of Bayt al-Maqdis and the realisation of one of the most brutal

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, Mardin/Türkiye, sebahattin_celikcbu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8010-5034.

massacres in world history (1099). After Jerusalem was conquered by the Crusaders, Fatimid forces repeatedly faced the Crusaders in order to reclaim Bayt al-Maqdis and protect their country, but they could not gain superiority over them (1099-1105). In conclusion, the only success of the Fatimids who had left Jerusalem to their fate, was in being able to momentarily stop the Crusaders in front of Ascalon.

KEYWORDS: *Fatimids, Crusaders, Jerusalem, Bayt al-Maqdis, Ascalon, al-Afdal.*

GİRİŞ

X. yüzyılın sonlarında İslâm'ı kabul eden ve kısa sürede; Çin sınırlarından Anadolu'nun batısına, Afrika'nın kuzeyinden Karadeniz sahillerine kadar yayılan muazzam bir hâkimiyeti tesis eden Selçuk Bey'in torunları, Sünnî İslâm dünyasının liderliğini üstlenmişlerdi. Bu dönemde Batı Asya; Güneydoğu Akdeniz sahilleri ve Mısır'dan Dimaşk'a kadar geniş bir coğrafyada önemli bir siyasî güç haline gelen Şîî Fâtîmîler ile Orta Asya'dan Mısır sınırlarına kadar Sünnî İslâm dünyasının yeni hâkimi konumunda olan Selçuklular arasında büyük bir rekabete sahne olmaktadır. Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı Tuğrul Bey (1040-1063), Bağdat'a girerek Şîî Büveyhî Hükümdarlığı'na son vermiş ve yıkılmaya yüz tutan Abbâsî Halifeliği'ni yeniden ihya etmişti (1055). Tuğrul Bey'den sonra tahta geçen Sultan Alparslan (1064-1072), bir taraftan devletin sınırlarını Asya içlerine doğru genişletirken diğer taraftan Bağdat Halifeliğini, Şîî Fâtîmîler ve Karmâtîler'e karşı korumuş, bu sırada üzerine gelen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i Malazgirt'te bozguna uğratmıştı (1071). Tarihin seyrini değiştiren bu büyük olayın ardından Anadolu'nun kapıları Türklere açılırken, Suriye ve Filistin bölgesinin fethiyle görevlendirilen Emîr Atsız b. Ok (Uvak), Dimaşk ve Filistin'deki Fâtîmî hâkimiyetine son verip, hutbeleri Abbâsî Halifesi Muktedî ve Selçuklu Sultanı Melikşâh adına okutmaya başlamıştı. Ancak o, Mısır'a doğru fetihlerine devam etmek istemişse de Kâhire önlerinde Fâtîmîler karşısında aldığı ağır bir mağlubiyet sonucu (1077) hedeflerine ulaşamadan tarih sahnesinden çekilmişti (Koca, 2007: 9). Atsız'ın ardından Dimaşk ve Filistin meliki olan Tacüddeve Tutuş, Kudüs'ü Artuk Bey'e iktâ etmiş (1087), 1092 senesine gelindiğinde ise Selçukluların ünlü vezirleri Nizamülmülk ve sultanları Melikşâh birer suikastla hayatlarını kaybetmişlerdi. Bu durum Büyük Selçukluları duraklama dönemine sokarken, Anadolu Selçuklularının ise yükselişlerinin önünü açmıştı. Melikşâh'ın vefatının ardından ortaya çıkan siyasî boşluk, hanedan üyelerinin birbirleriyle çekişmesi ve Bâtınîlerin² yıkıcı faaliyetleri, İslâm topraklarına giren Haçlılara karşı yeterince mücadele verilmesini engellemişti (Köymen, 1982: 72; Kafesoğlu, 2019: 195; Sevim, 1981: 52 vd.; Merçil, 1999: 83-90).

Bu esnada Avrupa'da, Katolik Hıristiyanların lideri Papa II. Urbanus, Klermont Konsili'nde "Tanrı adına kutsal savaş" sloganıyla Avrupa halklarını İslâm dünyası üzerine topyekûn bir Haçlı Seferi'ne çağırıyordu (Fulcherios Carnotensis, 2009: 50-52; Lamb, 1930: 5-6). Haçlıların İslâm topraklarına adım attıkları dönemde; Selçuklular devasa Haçlı ordularını durdurmak için çaba sarf

ederken, bunu fırsat bilen Fâtîmîler Kudüs'ü Artukoğullarının elinden alıp (1098)³, Filistin'in diğer şehirlerini de işgale girişmişlerdi (Tâhirî, 1388/2009: 100). O günlerde, Haçlıların Antakya'yı kuşatmalarından Fâtîmî Halifesi Must'alî Billâh (1094-1101) ve veziri el-Efdal Şâhenşâh rahatsızlık duymamış, hatta elçileri aracılığıyla Haçlılara çeşitli hediyeler gönderip onları Sünnî Türklere karşı birlikte ittifak yapmaya davet etmişlerdi. (Runciman, 1989: I, 176,205; Demirkent, 1997: 65 vd.). Bizans ile dostluğuna güvenerek Haçlıların kendilerine ilişmeyeceğini zanneden halife ve veziri, elçileri aracılığıyla onlara “Kudüs'ü istedikleri zaman rahatça ziyaret edebilecekleri” mesajını da iletmışti. Oysa Çukurova'nın ardından Dimaşk ve Filistin'in sahil kentlerini bir bir hâkimiyetleri altına alan Haçlıların, esas hedefleri olan Kudüs'ten vazgeçeceklerini düşünmek pek akıl kârı değildi. Bu süreçte Fâtîmîler, bir taraftan Bizans İmparatorluğu'nun diğer taraftan Haçlıların tehdidi ile karşı karşıya kalan Selçukluların Batı Asya'ya nüfuz etmelerini dinî ve siyasî geleceklere açısından uygun görmüyor, Haçlıların bölgeye gelişlerini ise kendileri için büyük bir şans addediyorlardı. Bu sebeple onlar, Türklerin güç kaybetmelerini bir kazanç sayıyor, bu durumdan tuhaf bir biçimde mutluluk duyuyorlardı. Hatta Fâtîmî Halifesi ve veziri, kuşatma altındaki Antakya'nın kolay kolay düşmeyeceğini ve bundan dolayı Haçlıların kuşatmadan vazgeçebilecekleri endişesini taşımış, onları teşvik etmek amacıyla yardım ve destek sözü vermekten çekinmemişlerdi. Kâhire'den gemilerle Nil'i geçip Akdeniz üzerinden Antakya önündeki Haçlı ordugâhına gelen Fâtîmî elçileri, Haçlı liderlerine halifenin dostluk mesajlarını ve ittifak tekliflerini iletmış, bir süre Haçlı liderlerinin kıymetli misafirleri olarak yanlarında kalmışlardı (İbnü'l-Esîr, 1987: X, 231; İbnü'l-Kalânîsî, 2015: 134 vd.; Urfalı Mateos, 1987: 192-196).

Fâtîmî elçilerinin Haçlılarla henüz Antakya ele geçirilmeden bir anlaşmaya vardıkları kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar böyle bir anlaşmaya dair bugüne kadar elimize bir belge ulaşmamışsa da onların Sünnî Abbâsî Halifeliliği'ne ve Türklere karşı duydukları kin ve öfke, böyle bir antlaşma yapmış olmaları ihtimalini mümkün kılmaktadır. Nitekim bu iddia Ortaçağ İslâm ve Latin müverrihleri tarafından da desteklenmektedir. Meselâ, Halepli tarihçi Azîmî, (1988: 35), Haçlı ordusunun gelişine dair haberleri Bizans yönetiminin 1095'te Fâtîmîlere ilettiğini bildirmekte; İbnü'l-Esîr, (1987: VIII, 186), Selçukluların Gazze'ye kadar Suriye beldelerini ele geçirip yerleşmeye başladığını, Atsız'ın da Mısır topraklarına girip Kâhire'yi kuşatması üzerine Fâtîmîlerin Franklara haber gönderip onları Suriye'ye gelip yerleşmeye davet ettiklerini ileri sürmekte; İbn Tağriberdî, (1992: V, 145-147), Müslümanların Antakya'daki yenilgisinden Fâtîmîleri sorumlu tutarak el-Efdal'in mâlî ve askerî gücü olmasına rağmen Fâtîmî ordularını Suriyeli komutanlara katılmak üzere göndermemesinden dolayı onu suçlamakta; Willermus Tyrensis ise (1943: 224), el-Efdal'in Antakya kuşatmasının uzun sürdüğünü görünce, haçlıların gönlüne bıkkınlık ve zaaf girmesinden korktuğunu, bu yüzden onlara bir elçi heyeti gönderdiğini, Haçlı reislerinin gönüllerini kazanmaya ve dostane münasebetler tesis etmeye çalıştığını, Haçlı reislerinden kuşatmayı sürdürmelerini rica ettiğini, kendilerine askerî ve mâlî

yardımda bulunmaya söz verdiğini haber vermektedir. Hülâsa, her ne kadar elimizde yazılı bir antlaşma metni yoksa da kaynaklarda yer alan bu bilgiler ışığında; Mısır elçilerinin Haçlılar tarafından dostane bir şekilde karşılanmalarını, aralarında bir fikir birliğine varmalarını, akabinde Haçlıların fikir birliğine vardıkları hususları Fâtımî vezirine teyit ettirmek maksadıyla bir elçi heyetini Mısır heyetiyle birlikte Kâhire'ye gönderdiklerini göz önünde bulundurduğumuzda, Haçlılarla Fâtımîlerin kendi aralarında yazılı bir anlaşmaya varmış oldukları sonucunu ileri sürebiliriz. Nitekim Haçlıların Antakya'dan Kudüs'e kadar pek çok şehir ve kaleyi kolaylıkla ele geçirebilmelerinin, Fatimîlerin ise askerî ve ekonomik bakımdan güçlü oldukları halde Haçlıları durdurmak üzere kara ve deniz kuvvetlerini harekete geçirmemelerinin başka türlü izahı bulunmamaktadır.

Araştırma konusu ile alakalı ana kaynaklar ve çağdaş eserlerde yer alan bilgilerin derlenmesi ile ortaya konulan bu çalışmada; İslâm dünyası üzerine topyekûn saldırıya geçen Haçlılara karşı Şîî Fâtımîlerin mezhep taassupları ve Türklerden aşırı nefret etmeleri sebebiyle Müslüman kuvvetlerin yanında cihat ruhuyla ortak hareket etmemeleri, onların ancak Dimaşk ve Filistin'deki topraklarını kaybettikten sonra Mısır'ı da kaybetme endişesi ile Haçlılara karşı direnişe geçmeleri ele alınıp değerlendirilecektir.

FÂTİMÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE GELİŞİMİ

Hz. Ali'nin soyundan gelen ve İsnâaşeriyye (İmamiyye)'nin altıncı imamı olan Câferü's-Sâdık, büyük oğlu İsmâil'in ölümü üzerine (761), küçük oğlu Kâzım'ı halefi tayin edince "imâmetin İsmâil'den oğlu Muhammed'e intikal ettiğini" iddia eden bir gürûh, İmamiyye'den ayrılarak İsmâiliyye Mezhebi'ni kurmuştur (765). Kûfe'yi merkez seçen İsmâil taraftarları, "onun ölmediği ve bir gün Mehdi⁴ olarak geri döneceği" şeklindeki öğretilerini yaymaya başladıkları bir dönemde, mezhebin önemli liderlerinden olan Meymûn el-Kaddâh'ın neslinden gelenler, kendi soylarının Ehl-i Beyt'ten Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'ya dayandığını ileri sürmüşlerdir. 899 yılında İsmâilîlerin başına geçen Ebû Muhammed Ubeydullah el-Mehdi de imâmetin kendi soylarından devam ettiği iddiasında bulunmuştur (Ebû'l-Fidâ, 1907: 5; Nevbahtî ve Kummî, 2004: 78-80; Şehristânî, 2011: 170 vd.). İsmâilîlerin Irak bölgesi sorumlusu olan Hamdan Karmât, onun bu iddiasını reddederek Karâmita (Karmâtîler)⁵ diye bilinen ve zamanla bir terör örgütüne dönüşen yeni bir mezhep kursa da bu durum Ubeydullah'ın İsmâilî davetini pek fazla etkilememiştir. Onun emriyle Yemen'den Kuzey Afrika'ya kadar birçok ülkeye giden dâiler⁶, gittikleri yerlerde "imâmetin Hz. Fâtıma'nın soyundan devam ettiği ve beklenen imamın Ubeydullah el-Mehdi olduğu" tezini işlemişlerdir⁷. Bu dâilerden Mağrib'e giden Abdullah eş-Şîî, topladığı kalabalıklar sayesinde buradaki mahalli iktidarlara karşı bariz bir üstünlük elde etmiş ve daha sonra Selemye'de bulunan Ubeydullah el-Mehdi'yi halife unvanıyla Mağrib'e davet etmiştir. 901 yılında yakınları ile birlikte tüccar kervanı görünümünde Mağrib'e doğru zorlu bir yolculuk geçiren Ubeydullah, "beklenen Mehdi" unvanıyla Kayrevân'da özel bir merasimle halife ilan edilmiştir (909-934) (Kâdî

en-Nu'mân 1970: 54; Kureşî, 1985: 63 vd.; Nişâburî, 1936: 96 vd.; Marrâkuşî, 1948: 124 vd.). Kuzey Afrika'da Fâtımî Devleti'ni kuran ilk Halife Ubeydullah'ın ardından tahta geçenler, İmam Muhammed b. İsmâîl'in halefleri olarak onun sorumluluklarını ve vazifelerini yerine getirme görevini yüklediklerini iddia etmiş ve İslâm coğrafyasındaki İsmâîlîlerin ekseriyeti tarafından itibar görmüşlerdir. Bu durumdan büyük endişe duyan Abbâsî halifeleri, Bağdat'ta topladıkları Sünnî ve Şîî âlimlere, Fâtımî halifelerinin peygamber soyundan gelmediklerine dair resmî bir bildiri yayımlatmış (1011), bu bildirinin ardından çok sayıda kelamcı da Fâtımîleri ve savundukları öğretiyi çürüten risaleler yazmıştır (İbn Tağrîberdî, 1992: IV, 236). Ancak bu girişimler Fâtımî Devleti'nin büyümesini ve öğretilerinin İslâm coğrafyasında yayılmalarını önleyememiş; Suriye'den Fas'a kadar Kuzey Afrika'nın neredeyse tümü Abbâsî hâkimiyetinden çıkarken, merkezi Kâhire olan Fâtımîlerin etkileri Bağdat'a kadar uzanmış, güçlü donanmaları sayesinde de Akdeniz'de söz sahibi olmuşlardır (İbnü'l-Esîr, 1987: VIII, 507; İbn Kesîr, 2001: XI, 453).

Bu gelişmelerin ardından Şîî Fâtımî Hilâfeti ile Sünnî Abbâsî Hilâfeti arasında egemenlik konusunda müzmin bir mücâdele başlamış; onların birbirine zıt akideleri İslâm halklarını bölmüş, karşılıklı bir nefretle Müslümanların birbirlerini kâfir olarak tanımlamalarına sebep olmuştur. Türklerin Suriye ve Filistin topraklarında söz sahibi olmaya başladıkları bu süreçte, yükseliş dönemini tamamlayıp duraklama devresine giren ve asayiş bozulan Fâtımî Hilâfeti'nde, Ermeni asıllı Akkâ Valisi Bedrû'l-Cemâli'nin vezirliğe atanmasıyla vezirler dönemi başlamıştır (1074-1171) (Çelik, 2018: 317 vd.). Fâtımî İsmâîlîliği ve devletin siyasî yapısının ilk çatırdama sesleri ise Halife Mustansır (1036-1094)'ın ölümünden sonra duyulmaya başlanmıştır. Babasından vezirliği devralan el-Efdal Şâhenşâh, müteveffa Halife Mustansır'ın büyük oğlu Nizâr'ın yerine kız kardeşi Sittülmülk ile evlendirdiği Ebû'l-Kâsım Ahmed'i "Müst'alî Billâh" lakabıyla halife ilan etmiş, Nizâr ve oğlunu yakalatıp zindanda öldürmüştür (İbn Müeyesser, 1959; Nüveyrî, 2004: 156-157; Makrizî, 1948: 282). Bu girişim o zamana kadar tek bir öğreti etrafında faaliyet gösteren İsmâîlîleri, Nizârîler ve Must'alîler olmak üzere iki temel kola ayırmış; Mısır, Yemen ve Gucerât İsmâîlîleri Müst'alî tarafında yer alırken Irak, İran ve Mâverâünnehir İsmâîlîleri de Nizârîler tarafında yer almışlardır (Nevbahtî ve Kummî, 2004: 80 vd.; Özeydin, 1992: 330).

Fâtımî Hilâfeti'nde bu parçalanmalar yaşanırken, İsmâîlî bir dâî olan ve Nizâr'ın tarafında yer alan Hasan Sabbâh⁸, kendisini gizli imâmın hücceti (mutlak temsilcisi) ilan ederek İran'daki İsmâîlîlerin liderliğini üstlenmiş, Elbruz dağlarında elli kadar kaleyi ele geçirek müstahkem Alamut Kalesi'ni iktidarının merkezi yapmış (1090), dâîleri aracılığıyla Dimaşk, Irak, İran hatta Selçukluların başkenti İsfahan'a kadar nüfuz alanını genişletmiştir⁹. Başlangıçta Batı'da Fâtımîler, Doğu'da Selçuklular ile husumet içerisinde bulunan Hasan Sabbâh; Selçukluların Batı Asya'ya hâkim olup Sünnî Abbâsî Hilâfeti'ni ihya etmelerini, Nizamiye Medreseleri'ni kurup Şîî propagandasına geçit vermemelerini kendi hâkimiyeti ve davası açısından daha büyük tehlike görerek, yönünü tamamen Selçuklu Türklerine çevirip şiddet ve korkuya dayalı bir yöntem geliştirmiştir. O, kendisine

büyük bir imanla bağlı, sağlam ve güçlü fiziği olan, ilmî ve amelî yönü zayıf maceraperest gençleri etrafına toplayarak, İslâm literatüründe “Fidâviyye, Sabbâhiyye, Haşîşiyye” Batı dillerinde ise suikastçılar anlamına gelen “Assassians” adında bir fedailer örgütü kurmuş, bunlar aracılığıyla Selçuklu ileri gelenlerini bir bir ortadan kaldırmaya başlamıştır (Ravendî, 1999: 158 vd.; Gazâlî, 1993: 10; Daftary, 2002: 217-218; Aktan, 2014: 53; Özaydın, 1989: 337; İlhan, 1992: 194). Onun ölümünden sonra (1124) haleflerinin de bu siyaseti artırarak sürdürmesi sonucu; Selçukluların Franklar ile mücadeleleri baltalanmış ve Haçlıların bölgede tutunmalarının yolu açılmıştır. Bâtînî fedâilerinin yaşamları pahasına Selçuklu devlet adamlarına suikastler düzenlemeleri, özellikle şövalye tarikatlarının kendilerine sempati duymalarına sebep olmuş ve aralarında zaman içerisinde özel bir bağ oluşmuştur. Templier (Tapınak) Şövalyeleri, onlardan aldıkları istihbarat ve lojistik destek sayesinde Müslümanlara ait pek çok kaleyi ele geçirirken, Selçukluların Bâtînî tehlikesini ortadan kaldırmak üzere sayısız girişimleri ise akamete uğramıştır (Lewis, 1995: 38 vd.; Wasserman, 2001: 151 vd.; Burman, 1987: 55; Lockhart, 2006: 213-240).

Diğer taraftan henüz bu olaylar yaşanmamışken, X. yüzyılın sonlarında Bizans İmparatoru II. Basileios (976-1025), İslâm dünyasındaki bu iki başlılıktan istifade ederek, Suriye topraklarında yeniden hâkimiyet tesis edebilmek amacıyla yönünü Suriye’ye çevirip Trablus’a kadar ilerlemiş, ancak burada Fâtımîler karşısında aldığı mağlubiyetin ardından (998-999), Halife Hâkim Biemrillah (996-1021) ile on yıllık bir mütareke imzalamıştı. Bu suretle her iki devlet arasında hem sınırlar saptanmış hem de yapılan barış sayesinde Fâtımî hâkimiyeti altında yaşayan yerli Hıristiyanlar (Kıptîler) güvence altına alınmışlardı (İbnü’l-Kalânîsî, 2015: 44-50; İbnü’l-Esîr, 1987: IX, 101-102; Makrizî, 1948: III, 18 vd.; Nuveyrî, 1992: 108-109). Her ne kadar Halife el-Hâkim döneminde Kıptîler bir takım takibâta uğramış ve Kutsal Mezar (Yeniden Diriliş/Kıyamet/Kamame) Kilisesi başta olmak üzere bazı ibadethaneleri tahrip edilmişse de sonradan kendilerine tüm hakları iade edilmişti. XI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, her iki devlet de Orta Asya’dan gelen Türklerden ve onların himayesinde Abbâsî Hilâfeti’nin yeniden canlanmasından endişe duymaktaydı. Bu nedenle Haçlı Seferlerinin başlamasına vesile olan ve geleneksel Bizans politikasını izleyen İmparator Aleksios Komnenos (1081-1118), Mısır Fâtımîleri ile dostane ilişkilerini sıcak tutmaya özel bir önem veriyordu (Willermus Tyrensis, 2009: 30 vd.; İ’nân, 1983: 177-178; Bailly, 2006: 321).

I. HAÇLI SEFERİ ORDULARININ İSLÂM DÜNYASI ÜZERİNE HAREKETE GEÇMELERİ

VIII. yüzyıldan itibaren Akdeniz havzasını bir hilâl şeklinde kuşatan Müslüman Araplar (Emevîler-Abbâsîler), Hıristiyanlara karşı ardı arkası kesilmeyen seferler düzenlemiş, ancak bu seferler Türkler gelinceye kadar, Katolik Avrupalıların ve Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu’nun varlığını tehdit edecek derecede büyük bir önem arz etmemiştir. Haçlı Seferlerinin mimarı olarak bilinen II. Urbanus’tan önce, Aragon Kralı Ramiro’nun İspanya’daki Müslümanlara karşı yaptığı saldırılar

esnasında Grado'da hayatını kaybetmesi üzerine (1063), bu fırsatı değerlendiren Papa II. Alexandrus (1061-1073), Avrupalı Hıristiyanları örgütleyip Endülüs'e karşı kutsal bir savaş olarak ilk Haçlı harekâtını başlatmıştır. Papalık makamı bu süreçte, haç uğruna İspanya'da mücadele edenlerin günahlarının affedileceğini vaat ederek Ramiro'nun harekâtını devam ettirmiş ve ilk birleşik Haçlı kuvvetleri Endülüs'ün Barbastro şehrini ele geçirmiş, sonraki yüzyıllarda ise bu seferler sayesinde Endülüs tamamen ele geçirilmiştir (Özdemir, 1994: 111-121; Runciman, 1998: 71).

XI. yüzyılın ortalarından itibaren Türklerin Anadolu'yu fethetme girişimleri, Bizans'tan ziyade Batı'yı ürkütmüş, Filistin'i ele geçiren kudretli Türk beylerinin Kudüs'ü ziyarete gelen Hıristiyan hacıların bölgelerindeki taşkınlıklarına müsamaha göstermemeleri ise Avrupa'da "Müslümanların Doğulu Hıristiyanlara zulmettikleri" şayiasının yayılmasına sebep olmuştur (Ocak, 2014: 133-155). Tam da bu gelişmelerin akabinde Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118)'un Papa II. Urbanus (1088-1099)'tan Türklere karşı paralı asker talep etmesi, Haçlı Seferlerinin Doğuya doğru yönelmesinin başlangıcını teşkil etmiştir. Papa II. Urbanus Türkleri Anadolu'dan kovmak, Kutsal beldeleri ele geçirmek ve otoritesini Ortodoks Hıristiyanlara kabul ettirebilmek amacıyla büyük bir Haçlı Seferi planlamış, Katolik Kilisesi vaizleri aracılığıyla Avrupa'nın en ücra köşelerine kadar halkı geniş katımlı bir Haçlı Seferi'ne davet etmiştir. Vaizler ve keşişler gittikleri yerlerde altyapısı hazır olan bu konuyu önemli bir propaganda malzemesi olarak kullanmış; kutsal yerlerin kâfirlerden temizlenmesinin dinî bir görev olduğunu, başta şövalyeler olmak üzere eli silah tutan her Hıristiyanın Müslümanlara karşı savaşmak üzere sefere çıkması gerektiğini, sefere çıkacakların günahlarının affedileceğini ve zapt edecekleri araziye kendilerinin sahip olacaklarını vaat etmişlerdir (Runciman, 1998: 78-85 vd.).

Haçlı manifestosunun dinî, ictimâî, siyasî ve ekonomik gaileler ile tüm Avrupa'da karşılık bulmasının ardından, Keşiş Pierre l'Ermite'in¹⁰ liderliğinde askerî tecrübeden yoksun, düzensiz Alman Haçlı kuvvetleri Doğuya hareket gününü beklemeden Anadolu topraklarına girmiş, fakat Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın kuvvetleri tarafından yok edilmişlerdir (1096). Kısa süre sonra Fransızlar, Aşağı Lorraineliler, Provençeliler ve Güney İtalya Normanları'ndan oluşan ve sayıları yüz binleri bulan düzenli Haçlı orduları¹¹, farklı yönlerden ilerleyerek 1096 yılının sonlarında İstanbul surları önünde toplanmışlardır (Urfalı Mateos, 1987: 190; Runciman, 1998: 89 vd.; Demirkent, 1998: 11-18). İmparator Aleksios Komnenos, Haçlı liderlerinin sefere çıkış gayelerinin bu coğrafyada kendilerine birer devlet kurmak olduğunu hissetmiş, onları kontrol altında tutmak düşüncesi ile her birine vassallık (bağlılık) yemini ettirmiştir. Bu yeminin ardından imparator; Türklerden alınacak yerlerin Bizans'a bırakılması, bunun karşılığında kendilerine iâşe yardımı ile askerî destek verme hususunda onlarla bir antlaşma yapmıştır (Fulcherius Carnotensis, 2009: 56-59; Anna Kommena, 1996: 317-322; Albertus Aquensis, 2007: 312-318). Haçlı liderleri İstanbul'dan Anadolu'ya doğru yola çıktıklarında Aleksios, Haçlı liderlerine Fâtîmîlerle antlaşma yoluna

gitmelerini önermiş, Fâtımî Halifesi el-Müsta'li'ye de bir mektup yazarak Haçlıların Antakya'ya doğru ilerleyeceklerini, bu hareketin kendisiyle bir ilgisinin olmadığını bildirmiştir. Haziran 1097'de İznik'i kuşatan Haçlılar, ele geçirdikleri şehri antlaşma gereği imparatora bırakıp Eskişehir istikametine doğru yola koyulmuş, önlerine çıkan Sultan I. Kılıç Arslan ve Danişmendli Melik Gazî'nin kuvvetlerini püskürterek Çukurova'ya inmeyi başarmışlardır. Haçlılar burada Ermenilerin desteğiyle Türklerin elinde bulunan Adana, Tarsus, Misis ve Maraş'ı zapt etmiş, bu şehirleri Bizans'a vermeyerek akitlerini bozmuşlardır (Anna Komnena, 1996: 325-332; Ostrogorsky, 1981: 334 vd.; Demirkent, 1996: 29-31; Özaydın, 1986: 121-140; Küçükspahioğlu, 2005: 17-24; Ersan, 1998: 65-78). Haçlı ordusu Çukurova'yı ele geçirmekle uğraşırken, Bizans İmparatoru Aleksios, fırsattan istifade ederek Batı Anadolu'yu ele geçirmiş, Anadolu Selçuklularının Marmara kıyılarına kadar uzanan hâkimiyetlerine bir süreliğine son vermiştir.

Haçlılar Çukurova'da hâkimiyet kurmaya çalışırken, Urfa'dan gelen yardım davetini değerlendiren Baudouin de Boulogne¹², Urfa'ya giderek burada ilk Haçlı devletini kurmuş (10 Mart 1098)¹³. Bu sırada Çukurova'dan hareket eden ana ordu ise Türklerin elindeki Antakya'yı kuşatma altına almıştır (Fulcherius Carnotensis, 2009: 90-95; Albertus Aquensis, 2007: 22-23, 352-354; Urfalı Mateos, 1987: 194; Demirkent, 1987: 19-25).

Anadolu'da bu gelişmeler yaşanırken, Bizans ile dostluğuna güvenerek Haçlıların kendilerine ilişmeyeceğini düşünen ve tıpkı Aleksios gibi Türkler ile Haçlıların karşı karşıya gelmelerinden faydalanmak isteyen Fâtımî Veziri el-Efdal Şâhenşâh, Türklerin Urfa ve Antakya'da Haçlılarla uğraşmasından istifade ederek, başta Kudüs olmak üzere Filistin'deki bazı toprakları ele geçirmek üzere harekete geçerken, aynı zamanda Antakya'daki Haçlı karargâhına bir elçi heyeti göndermişti. Çeşitli hediyelerle Haçlı liderlerinin huzuruna kabul edilen Fâtımî elçileri, onlara "Türlere karşı birlikte hareket etmeyi, Filistin ve Suriye topraklarının ise aralarında paylaşımını" teklif ettiler. Haçlı liderleri bu elçileri güzellekle karşılayıp, onlara gerçek niyetlerini belli etmediler. Fâtımî elçileri ülkelerine geri dönerken onlarla birlikte kendi elçilerini de Kahire'ye gönderdiler. Ardından Antakya'yı Ermenilerin desteği ile ele geçirip (3 Haziran 1098), üzerlerine gelen Mûsul Valisi Kürboğa'nın başındaki Selçuklu ordusunu bozguna uğratarak Bohemund¹⁴ liderliğinde Antakya Haçlı Prinkepsliği'ni kurdular (İbnü'l-Kalânîsî, 2015: 135; Azîmî, 1988: 31; İbnü'l-Esîr, 1987: X, 227-231; Urfalı Mateos, 1987: 196-197; İbnü'l-Adîm, 2011: 133-134; Ebû'l-Ferec, 1999: 339; Küçükspahioğlu, 2005: 21-22). Urfa ve Antakya'da birer devlet kuran Haçlılar daha sonra; Tell-Manas, el-Bâre, Maarratunnu'mân, Refeniye, Hısnu'l-Ekrâd ve Tartûs'u ele geçirip, bu şehirleri yağma ve katliamlarla yakıp yıktılar. Yolları üzerinde bulunan Hamâ, Humus, Şeyzer ve Trablûs emirleri ile yiyecek, yük hayvanı ve kılavuzluk karşılığında antlaşmalar yaptılar. İngiliz ve Ceneviz filolarının desteğiyle Arka, Beyrût ve Remle'yi kuşatma altına aldılar. Bu sırada daha önce Kâhire'ye giden Haçlı elçileri, yanlarında halifenin barış teklifini içeren bir mektup olduğu halde, Arka kuşatmasını gerçekleştiren Haçlı ordugâhına geri döndüler. Halife

mektubunda “Haçlıların Fâtımî topraklarına cebren girmemeleri halinde, Hıristiyan hacılara kutsal şehirlere serbestçe giriş müsaadesi verileceğini ve hacılar kafilesine her türlü yardım ve kolaylık gösterileceğini” vaat ediyordu. Fâtımîlerin bu teklifleri karşısında haçlı reisleri ne yapılması gerektiği hakkında aralarında müşaverede bulundular. Liderlerden bir kısmı, Kudüs’e taarruz etmeden önce Mısır üzerine yürümenin daha iyi olacağını söylese de diğerleri tarafından bu fikir kabul görmedi ve Kudüs üzerine yürünmesine karar verildi (Runciman, 1998: 176,210). Kudüs üzerine yürümeye karar veren Haçlılar; Arka, Beyrût ve Remle kuşatmaları ile daha fazla vakit kaybetmek istemedikleri için kuşatmaları sonlandırıp (1098-1099) yönlerini asıl hedefleri olan Kudüs’e çevirdiler. Haçlıların güneybatıya doğru ilerlediklerini haber alan Kudüs’ün Fâtımî Valisi İftiharüddeve, Mısır’a acele haberciler göndererek yardım talep etti. Ardından Yahudilerin şehirde kalmalarına müsaade edip, diğer bütün Hıristiyan ahaliyi surların dışına çıkarttı. Kudüs’ün surlarını süratle tahkim ettirdiği gibi mancınıkların fırlatacağı taşların çarpmasına daha iyi mukavemet edebilmelerini sağlamak amacıyla kuleleri pamuk ve saman çuvallarıyla takviye ettirdi. İhtiyat tedbiri olarak şehrin dışındaki su kuyuları kapattırdı veya zehirletti (İbnü’l-Kalânîsî, 2015: 135; Azîmî, 1988: 31-32; Urfalı Mateos, 1987: 199 vd.; İbnü’l-Esîr, 1987: X, 232 vd.; Ebû’l-Ferec, 1999: 340-341; İbnü’l-Adîm, 2011: 93).

Kudüs’te hummalı bir savunma hazırlığı yürütülürken, Haçlılar 7 Haziran 1099 tarihinde şehrin surları önüne gelip karargâhlarını kurdular. Godefroi de Bouillon kuzeybatıdaki Yâfâ Kapısı, Raymond de Toulouse¹⁵ güneydeki Sion Dağı, Normanlar kuzey surlarında bulunan Herodes Kapısı (Çiçek Kapısı), Flandre’liler ise sağdaki Dimaşk Kapısı (Sütunlar Kapısı) önünde konuşlandılar. Surları aşabilecek yeterli kuşatma aletlerinin olmamasına rağmen, Haçlılar büyük bir heyecanla şehre karşı toplu bir saldırı gerçekleştirdiler. İlk taarruzun başarısız olmasının ardından Bohemund’un yeğeni Tankred ve Robert de Flandre, Müslüman halkın terk ettiği Yâfâ Limanı’na giderek burada demirlemiş olan Hıristiyan gemicilerden kuşatma araçlarının inşası için gerekli halat, çivi, kereste gibi alet ve edevâtı temin ettiler. Zapt ettikleri yerlerde ele geçirdikleri Müslüman esirlere Samaria civarındaki ormanlık bölgeden bol miktarda ağaç kestirip bunlardan savaş aletleri, hücum merdivenleri ve ahşap hücum kuleleri inşa ettirdiler. Mancınıklarla donatılmış bu ahşap kulelere tekerlekler taktırarak hareket etme kabiliyeti sağladılar. Bu kuleleri Grejuva Ateşi (Rum Ateşi)’nden koruyabilmek düşüncesiyle yerli Hıristiyanlar da kulelerin açıkta bulunan ahşap kısımlarını deve derileri ile kapatarak onlara katkı sağladılar (Fulcherios Carnotensis, 2009: 102-103; Albertus Aquensis, 2007: 24 vd.).

6 Temmuz sabahı karargâhta bulunan herkes üç gün oruç tuttuktan sonra, 8 Temmuz Cuma günü mukaddes emanetler taşıyan piskoposlar, Haçlı reisleri ve şövalyeler şehrin etrafı yalın ayak dolaşılıp Zeytindağı’na çıktılar. Burada Pierre l’Ermite, Raymond’un ordu vaizi Latin müverrihlerinden Raimundus Aguilers ve Normanların vaizi Arnoul, yaptıkları ateşli konuşmalarla savaşçıları galeyana getirdiler. 14 Temmuz’da Haçlılar, Müslümanların şaşkın bakışları arasında ahşap

kuleleri surlara yaklaştırmayı başardılar. Vali İftiharüddevele süratle surlardaki nöbetçi sayısını takviye edip bu kuleleri mancınıklarla taş ve ateşe tutturdu. Ancak mancınıkların kuleleri durduramayacağı ve şehir garnizonunun bütün surları koruyamayacağı belli olmuştu. Eğer Mısır ordusu zamanında yetişmezse, onlar Haçlıların saldırılarına karşı daha fazla dayanamayacaklardı. Nitekim Godefroi'nin askerleri kuleden surlara bir köprü uzatarak surlara çıkmaya muvaffak oldular. Ardından diğer Haçlılar da hücum merdivenleri kurup şehre girince, savunma sistemleri çöken Müslümanlar, Mescidü'l-Aksa'ya sığındılar. Bu esnada İftiharrüddevele, IV. Raymond'a çok sayıda altın vererek adamları ile birlikte şehirden güvenle ayrılıp Askalân'a doğru yola çıktı. Haçlılar ise zincirden boşanmış gibi yollarda, evlerde ve camilerde önlerine çıkan herkesi yaşlı, kadın veya çocuk demeden öldürdüler. Tarihçi Raimundus Aquilers (1968: 300), "tapınakların bulunduğu mahalleye giderken cesetler ve dizlerine kadar çıkan kan birikintileri içinden geçmek zorunda kaldığını" yazmakta; İbn Hallikân ise (1864: I, 242), "Efdal Kudüs'ü teslim aldı ve oraya kendi adamını vali tayin etti. Oysa içindekilerin Haçlılara karşı koyacak gücü yoktu. Eğer Kudüs Artukluların elinde kalmış olsaydı muhakkak ki Müslümanlar için çok iyi olacaktı" demek suretiyle bu katliamdan ötürü el-Efdal'i suçlamaktadır. Üç gün sonra cesetlerin Kudüs surları dışına çıkarılmasının ardından, şehrin kim tarafından yönetileceği durumu tartışıldı. Yapılan istişareler sonucunda, Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon, "Advocatus Sancti Sepülchri" (Kutsal Mezar savunucusu) unvanını alarak şehrin yöneticiliğine atandı ve onun liderliğinde Kudüs Haçlı Devleti kurulmuş oldu (Fulcherios Carnotensis, 2009: 102-107; Albertus Aquensis, 2007: 439; Anonim Haçlı, 2013: 158; İbnü'l-Kalânîsî, 2015: 137; İbnü'l-Esîr, 1987: X, 236).

Şİİ FÂTİMÎLER İLE HAÇLILAR ARASINDA GERÇEKLEŞEN ASKALÂN/REMLE SAVAŞLARI

Kudüs Haçlı Devleti'nin Godefroi de Bouillon liderliğinde kurulmasından kısa bir süre sonra, bir Mısır elçi heyeti Kudüs'e geldi. Elçiler Frankları ahde vefasızlıkla suçlayıp, onlardan başta Kudüs olmak üzere Filistin'deki tüm Fâtimî topraklarını terk etmelerini istediler. Elçileri eli boş Kâhire'ye gerisin geriye yollayan Haçlılar, kısa süre sonra bu kez bizzat Vezir el-Efdal'in kumanda ettiği bir Mısır ordusunun Filistin sınırını geçip Askalân'a doğru ilerlediğini haber aldılar. Godefroi derhal ağabeyi Boulogne Kontu Eustache'i ve Tankred'i düşmanın harekâtı hakkında bilgi edinmeleri için harekete geçirdi. Bunlar önce Kaysârîye'ye oradan da Remle'ye gittiler. Yolda el-Efdal'in casuslarını ele geçirip bunlardan işkence yoluyla vezirin ordusunun kuvveti ve taktiği hakkında tafsilatlı bilgi elde ettiler. Bu bilgilerden "el-Efdal'in ikmal ve iaşe için donanmanın gelmesini beklediği ve Franklar tarafından bir taarruza uğramayı hesaba katmadığı" sonucunu çıkardılar. Derhal Kudüs'e giderek Godefroi'ye, Mısır ordusunu ani bir taarruzla bastırmaları gerektiğini ısrarla tavsiye ettiler. Bu tavsiyeye uyan Godefroi, derhal müttefiklerine haber göndererek onlardan kendisine katılmalarını istedi. Robert de Flandre bu çağrıya hemen uyarırken, Robert de la Normandie ve Raymond de Saint Gilles daha temkinli davranarak, neler olup bittiğini anlamak üzere kendi

keşif kollarını ve casuslarını bölgeye gönderdiler. Bunlar haberin doğruluğunu teyit ettikten sonra, Godefroi'ye sefere çıkmaya hazır olduklarını ilettiler. Godefroi ve müttetikleri 9 Ağustos 1099'da Kudüs'ten hareket edip gece karanlığından istifade ile vezirin ordugâhını kurmuş olduğu Askalân'ın kuzeyindeki el-Mecdel Ovası'na kadar sessizce ilerlediler. Alaca karanlıkta savaş düzenine giren Haçlı birlikleri, Fâtımî karargâhına doğru öylesine ani bir hamle yaptılar ki Müslüman gözcüleri el-Efdal'e haber vermeye fırsat dahi bulamadılar. Casuslarından ve keşif kollarından Haçlıların yakınlarına kadar sokulduklarına dair de bir haber almamış olan el-Efdal, tamamen gafil avlanmış oldu. Mısır askerleri hemen hemen hiç mukavemet edemeden kısa süre içinde paniğe kapılıp kaçışmaya başladılar. Onlardan civardaki incirliklere sığınanlar, Haçlıların burayı ateşe vermeleri üzerine diri diri yanmaktan kurtulamadılar. Vezir ise az sayıda korumasıyla Askalân'a kaçmaya muvaffak oldu. Daha sonra bir gemi ile buradan Mısır'a geri döndü (Fulcherius Carnotensis, 2009: 108-110; Anonim Haçlı, 2013: 159-163; İbnü'l-Kalânîsî, 1908: 137; İbnü'l-Esîr, 1987: X, 236-237; Makrizî, 1948: 22-24).

Kazanılan bu zaferin ardından Godefroi, müttetiklerini Askalân üzerine yürümek için harekete geçirdi. Haçlıların şehri abluka altına almaları üzerine Askalân'ın ileri gelenleri, Kudüs katliamında sadece Raymond de Toulouse'a teslim olanların canlarını kurtarabilmiş olduklarını bildikleri için, Haçlı ordugâhına elçiler gönderip şehri Raymond'a teslim edeceklerini bildirdiler. Davud Kulesi ihtilâfından beri ona karşı derin bir güvensizlik hisseden Godefroi elçilere, "şehrin kendisine teslimi dışında her hangi bir şartı kabul etmeyeceğini" söyledi. Bu sırada haysiyeti kırılan Raymond, derhal bütün adamlarını geri çekip kuzeye doğru yola koyuldu. Bazı kontlar da birliklerini çekip Godefroi'yi Askalân önlerinde yalnız bırakınca, o da şehre karşı tek başına taarruza girişmeyi göze alamadı. 13 Ağustos Cumartesi günü yüklü miktarda savaş ganimetiyle Kudüs'e geri dönen Gedefroi, burada büyük bir sevinçle karşılandı (Albertus Aquensis, 2007: 455-473; Runciman, 1998: 228-230; Özer, 2015: 523-542). Bir kaç saat içinde tam bir zafer kazanmış olan Godefroi'nin Kudüs hâkimiyeti, artık kesinlik kazanmıştı. Fâtımîler karşısında kazanılan zaferin ardından, Haçlıların Askalân önündeki ihtilafları bu şehri şans eseri düşmekten kurtarmış ve burayı yarım yüzyıldan fazla bir süre için Franklar ile Mısır arasında sınır kenti yapmıştı. Öte taraftan Fâtımîlerin hezimetleriyle sonuçlanan bu savaş, onlar açısından artık Kudüs'ün kolay kolay geri alınmayacağına, Haçlılar açısından da Filistin topraklarını işgal etmekte karşılarına büyük bir engel çıkmayacağına işaretliydi.

Kudüs'ün ele geçirilmesi ve Mısırlılara karşı kazanılan zaferin ardından, Haçlı askerlerinin önemli bir kısmı görevlerini tamamladığını söyleyip Avrupa'ya geri döndüler. Kudüs'ü savunmak için Godefroi'nin elinde sadece birkaç bin savaşçı kalmıştı. 1099 sonlarında, Antakya'da bulunan papalık temsilcisi Pisa Başpiskoposu Daimbert, Prinkeps Bohemund ve Urfa Kontu Baudouin, hac görevini ifa etmek ve noeli kutsal şehirde geçirmek üzere güçlü bir muhafız alayı eşliğinde kutsal şehre geldiler¹⁶. Bu sayede askere çok ihtiyacı olan Godefroi'nin silahlı gücü artmış ve Kudüs Haçlı Devleti'nin hâkimiyet alanını Filistin'in sahil

ovalarına doğru genişletmesinin yolu da açılmıştı. 1100 yılı ilkbahar'ında, Willermus Tyrensis'in (2009: 19), o dönemin kayıtlarına dayanarak yürüttüğü tahmine göre Godefroi, 300 şövalye ve 2.000 piyadeden ibaret bir savaş birliği ile Filistin topraklarına girerek Judaea Yaylası ve Samaria'yı istila etti. Yâfâ dışındaki sahil şehirleri Fâtîmî donanması himayesinde Haçlı saldırılarından kurtulurken, iç kesimlerde meydanı boş bulan Godefroi hâkimiyet sahasını kuzeyden Jezreel Ovası'na, güneyden Hebron ve Negeb'e kadar geniş bir alana yaydı. Kudüs Haçlı Devleti'nin sınırları, Fâtîmîlere tabî olan sahil şehirlerinden itibaren hinterlandı olan Mâverâ-i Ürdün ve Havran bölgelerine kadar uçsuz bucaksız bir arazi bloğu halinde genişlemiş oldu. Öte taraftan Fâtîmîlerin bölgedeki otoritesinin zayıflamasından faydalanmak isteyen Tankred de el-Celile bölgesine girerek, Müslüman ahalinin korku ile terk ettiği; Taberiye, Nazareth ve Beysan'ı zahmetsizce ele geçirdi (İbnü'l-Esîr, 1987: X, 266; Runciman, 1988: 234-238).

1100 yılı Sonbahar'ında Godefroi, Yâfâ'nın kuzeyindeki liman şehri olan Arsuf'u kuşatma altına aldı. Fakat surlardan atılan Rum ateşi yüzünden ahşap kuşatma kuleleri tahrip olunca kuşatmayı sonlandırmak zorunda kalan Godefroi, civardaki tarlaları ve ekinleri ateşe verip Aralık ayı ortalarında Kudüs'e geri döndü. Godefroi, bu başarısız kuşatmadan birkaç ay sonra 1101 yılı ilkbahar'ında İtalyan gemicilerden aldığı destekle; Askalân, Kaysârîye, Akkâ ve Arsuf'u karadan ve denizden kuşatma altına aldı¹⁷. Bu şehirleri ele geçiremeyince civardaki ekinleri yakıp, arazileri tahrip etti. Arsuf kuşatması devam ederken şehir garnizonu, el-Efdal'in deniz yoluyla gönderdiği 300 kişilik küçük bir birliğin desteği ile cesaretlenip, Mart ayında Godefroi'nin kuvvetlerine karşı bir baskın girişiminde bulundu. Ancak bunların birçoğu Haçlılar tarafından kılıçtan geçirildi (Gavanime, 1987: 151). Godefroi'nin kararlılığı karşısında daha fazla direnemeyeceklerini anlayan Arsuf ahalisi, Godefroi ile anlaşmak üzere 25 Mart 1101'de Kudüs'e bir elçi heyeti gönderdi. Elçiler Godefroi'ya itaatlerini arz edip bunun sembolik ifadesi olarak kendisine şehrin anahtarlarını takdim ettiler ve onunla yıllık haraç verme hususunda bir antlaşma yaptılar. Aradan çok geçmeden bu sulh girişiminden haberdar olan Askalân, Kaysârîye ve Akkâ emirleri de Fâtîmîler'den yüz çevirip, Nisan ayında Godefroi'ya erzak ve cins Arap atları göndererek aynı şartlarla itaatlerini arz ettiler. Müslüman emirlikler ile Godefroi arasında başlayan bu sulh sürecinde, taraflar arasında ticarî ilişkiler de artmaya başladı (Albertus Aquensis, 2007: 395 vd.; Runciman. 1988: 239-240). Bu durum bölgedeki Müslümanlar ile Mısır arasındaki ticareti baltalarken, Filistin limanları iktisadî açıdan Avrupa'ya bağlı hale gelmeye başladı. Bu sulh ve ticarî kazanç politikası, Kudüs Haçlı Devleti'ni kısa süre içinde zengin ve müreffeh bir ülke haline getirmişti.

18 Haziran 1101'de Yâfâ Limanı'na gelen bir Venedik filosu ile antlaşma yapmak üzere Kudüs'ten hareket eden Godefroi, bir süre sonra yolda rahatsızlanıp Kudüs'e geri döndü. Bunun üzerine Venedikliler Godefroi ile görüşmek amacıyla Kudüs'e geldiler. Burada onunla "sahildeki zapt edilecek yerlerin üçte biri ile Frank devleti topraklarında ticarî imtiyaza dayalı" bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşmanın ardından 13 Temmuz'da Kudüs Haçlı

kuvvetleri, Godefroi'yi hasta yatağında bırakıp yola çıktılar ve önce Yâfâ'ya, buradan da kuzeye Akkâ'ya doğru hareket ettiler. Bu Haçlı ordusuna kıyıda da Venedik gemileri eşlik etmekteydi. Deniz ve kara kuvvetleri hedeflerine doğru ilerlerken Godefroi de Bouillon yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak 18 Temmuz 1101 günü Kudüs'te öldü (Anonim Süryâni, 2006: 59). Orduya onun ölümü bildirilmezken, Remle Piskoposu Robert, Urfa Kontu Baudouin'i Kudüs'ün yöneticiliğine davet etmek üzere harekete geçti (Demirkent, 1987: 69).

Urfa Kontu Baudouin de Boulogne, ağabeyinin tahtına oturmak üzere Kudüs'e geldiği sırada; Urfa ve Antakya Haçlıları ile Kudüs Haçlıları arasında Müslümanlara ait geniş bir bölge bulunuyordu. Kudüs'ün hâkimiyet alanının batısında Fâtîmîler, doğusunda ise Akkâ, Sûr, Saydâ ve Beyrut'un bulunduğu zengin dört liman şehri Müslümanların elindeydi. Bu dönemde; Beyrut'un kuzeyinde yer alan Trablus'ta Benî Ammar Emîrliği, Dımaşk'ta Atabek Tuğtekin, Halep'te Melik Rıdvan, el-Cezire bölgesinde ise Artukoğulları hüküm sürmekteydi. Şîî Fâtîmîlerin Sünnî Türklere ve Bağdat Hilâfeti'ne olan husumeti, Selçuklu hanedan üyeleri arasındaki bitip tükenmeyen rekabet, Kürboğa gibi münferit bazı atabeylerin kişisel hırsları ve Müslüman emirlerin birbirine güvenmemeleri, onların Haçlılara karşı işbirliği yapmalarına engel olmaktaydı. Nitekim ilk Haçlı Seferi de bu yüzden başarıya ulaşmıştı.

Öte taraftan önemli bir donanmaya ve güçlü ordulara sahip olan Fâtîmî Veziri el-Efdal'in, Askalân önlerinde aldığı hezîmet nedeniyle itibarı zedelenmişti. O, Godefroi karşısında aldığı bu mağlûbiyeti bir türlü hazmedememiş, Haçlılardan intikam almak ve bir an önce Kudüs'ü ve tüm Filistin'i yeniden ele geçirmek için yanıp tutuşmaktaydı. Vezir el-Efdal'in savaş için hazırlıklar yaptığını haber alan Baudouin, daha devletinde nizam ve intizam kuramadan Fâtîmîler'in gözünü korkutmak amacıyla Mısır topraklarına karşı ani bir taarruz yapmaya karar verdi. O, Kudüs'e gelişinin ilk haftasında henüz başına tacını geçirmemişken, Müslümanların üzerine sefere çıkıp Askalân'a doğru yürüdü ve şehri her taraftan kuşattı. Fakat o, şehrin muhkem surlarını taarruz ile geçemeyeceğini anlayınca, kuşatmayı kaldırıp Mısır'a doğru yürüyüşüne devam etti. Yolu üzerinde bulunan; Hebron, Negeb, Segor ve Ölûdeniz'in güneyi boyunca rastladığı köy ve kasabaları yakıp yıktı. Daha sonra çöl üzerinden Edom'a, buradan da Hor Dağı eteklerinden ilerleyerek noelden birkaç gün önce Kudüs'e geri döndü. Kudüs'te sevinç gösterileri arasında karşılanan Baudouin, 1101 yılı Noel günü Patrik Daimbert'in elinden Kudüs'ün ilk kralı olarak taç giydi (Fulcherius Carnotensis, 2009: 131; Anonim Süryâni, 2006: 59).

1101 yılı ilkbaharı geldiğinde Kral I. Baudouin, Kudüs'ün Akdeniz sahilleri üzerinden Antakya ve Urfa ile bağlantısını sağlamak amacıyla Askalân, Arsûf, Kaysâriye ve Akkâ'yı zapt etmeye, Mâverâ-i Ürdün ile Ölûdeniz'in güneyinde ileri karakollar tesis etmeye karar verdi. O, bu harekâtın planlarını yaparken Müslüman dünyası içindeki ayrılıkların kendi işini kolaylaştıracağını hesaba katmıştı. Ancak bu büyük harekâtı gerçekleştirebilmesi için çok paraya ihtiyacı olacaktı. Tam da o günlerde zengin bir Arap kabilesinin Mâverâ-i Ürdün'den

geçmekte olduğu haberini aldı. Derhal bir kısım şövalyeleriyle gece karanlığında Ürdün Nehri kıyısında kamp kuran kafilenin üzerine ani bir baskın düzenledi. Bu baskın esnasında Arap erkeklerin çoğunu öldürüp, kadınlar ve çocukları esir aldı. Kafilenin yanlarında taşıdığı altın, gümüş ve diğer emtiayı ganimet olarak ele geçirdi (Runciman, 1992: 58-59; Tâhirî, 1388/2009: 104). Bu yağma akınında ele geçen hazine, akabinde Müslüman esirler için ödenen kurtarma paraları, diğer taraftan Arsuf, Kaysâriye, Akkâ ve Sûr şehirlerinden kendisine gönderilen haraç ve kıymetli hediyeler; Kral Baudouin'in hedeflerini gerçekleştirme için gerekli olan mâlî desteği fazlasıyla karşılamıştı.

15 Nisan 1101'de aralarında Papa Paschalis'in legatı Kardinal Maurice de Porto'nun da bulunduğu bir Ceneviz kafilesi, Paskalya Bayramı'nı¹⁸ geçirmek üzere Kudüs'e geldi. Kral Cenevizlilerle "seferlerde elde edilecek ganimetin üçte biri ve zapt edilecek yerlerde pazar açmaları" şartlarıyla bir anlaşma yaptı. Anlaşmanın akabinde müttefikler karadan ve denizden Arsuf üzerine yürüdüler. Şehrin ileri gelenleri Haçlılara karşı koyamayacaklarını anlayınca krala "Müslüman ahalinin menkul malları ile şehri terk etmeleri şartıyla" teslim olmayı teklif ettiler. Baudouin bu şartları kabul etti ve Müslümanların Askalân'a gitmelerine müsaade etti. Şehre bir garnizon yerleştiren kral, Cenevizlilerle buradan Kaysâriye üzerine yürüdü. 17 Mayıs'ta şehri güçlükle zapt eden Haçlılar, şehrin ulu camiinde Müslümanları toplayıp erkek, kadın, yaşlı, çocuk demeden tümünü acımasızca katlettiler. Bu öyle bir katliamdı ki, camiiin döşemesi akan kanlardan dolayı göl halini almıştı (Urfalı Mateos, 1987: 228-237; İbnü'l-Esir, 1987: X, 280-297, 315-332; İbnü'l-Adîm, 2011: 81; İbn Müyesser, 1981: 78 vd.; Makrîzî, 1948: 26). Baudouin, sergilediği bu vahşice hareketi ile kendisine karşı çıkanlara hiç acımayacağını göstermek istemişti. Fulcherios Carnotensis, (2009: 132-133) "bizim o sırada Kudüs, Remle, Yâfâ ve Hayfâ'yı korumak için yalnızca 300 şövalyemiz vardı. Buna rağmen mucize gerçekleşiyor; aralarında yaşadığımız yüz binlerce Müslümanı yağmalayarak harap ediyor veya esir alıyorduk" demek suretiyle Filistin'deki Arap kavimlerin çaresizliğini gözler önüne sermektedir.

Kaysâriye'de bu vahşet yaşanırken Fâtîmî Veziri el-Efdal, iki yıl önceki yaşadığı bozgunun intikamını almak maksadıyla Sa'düddeve et-Tavaşi'nin kumandasında bir orduyu 1101 yılı Mayıs'ında Mısır'dan Filistin'e doğru sefere çıkardı. Fâtîmî ordusunun Askalân'da konuşlandığını haber alan Baudouin, müttefik kuvvetleri ve donanma ile irtibatını muhafaza etmek amacıyla Yâfâ'da karargâhını kurdu. Ağustos ayında yakalanan Mısırlı casuslardan ele geçirilen bir mektupta, Askalân'a yeni takviye kuvvetlerin geldiğini ve bunların Kudüs'e karşı yürümeye hazırlandıkları bilgisini edindi. Fulcherius Carnotensis (2009: 139), "Mısırlıların 11.000 süvari ve 20.000 piyadeden müteşekkil ordusuna karşın, Haçlıların 260 şövalyesi ve 900 kadar piyadesinin olduğunu"; İbnü'l-Kalânîsi (2015: 140) ise "Haçlıların 1.000 şövalye ile 10.000 piyade savaşçısının olduğunu" haber vermektedir. Kral Baudouin ordusunu beş bölüğe ayırdıktan sonra, 5 Eylül 1101 sabahı alaca karanlıkta, Remle'ye doğru ilerleyen Mısırlılar üzerine hücumla geçti. Ancak taarruza geçen Haçlı birlikleri sayıca çok üstün olan Mısırlılar tarafından

kılıçtan geçirildiler. Ağır kayıplar veren Haçlı öncü kuvvetleri, savaş meydanını terk edip Yâfâ'ya doğru kaçarlarken, durumun kötüye gittiğini gören Baudouin, şövalyelerin başına geçerek meşhur Arap atı Gazel'i Mısır ordusunun üzerine sürdü. Henüz savaş bitmeden zafer sarhoşluğu içerisinde düşen Mısırlılar, bu baskın üzerine şaşkına döndüler ve kaçışmaya başladılar. Bu saldırıyı durduramayan ve ordusuna söz geçiremeyen Sa'düddeve, Haçlılar ile çarpışırken hayatını kaybetti (Fulcherios Carnotensis, 2009: 141; İbnü'l-Kalânîsî, 2015: 140; İbnü'l-Esîr, 1987: X, 295; İbn Tağrîberdî, 1992: V, 138 vd.; Runciman, 1992: 60-62). Bu arada durumdan habersiz kaçıp Yâfâ'ya gelen Haçlılar; harbin kaybedildiğini, kralın ölmüş olduğunu haber verdiler. Korku ve endişe içerisinde bekleyen Yâfâ'daki Haçlılar, ertesi sabah uzaktan kendilerine doğru gelen bir birlik gördüler. Önce bunların Mısırlılar olduğunu sandılar ve iyice korktular. Fakat gelenlerin kral ve adamları olduklarını fark edince büyük bir sevinç yaşadılar (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 67-68; a. mlf., X, 295-296; Albertus Aquensis, 705-711).

1102 İlbaharı'nda Aquitania dükü Guillaume, Etienne de Blois, Etienne de Bourgogne, Marşal Konrad ve Hollandalı birçok asilzadenin liderliğindeki kalabalık bir kitle, paskalyayı geçirmek üzere deniz yoluyla Beyrut Limanı'na oradan da Kudüs'e geldi. Bu sırada Baudouin'e, el-Efdal'in yeni bir ordu daha kurduğu ve Kudüs üzerine sefere gönderdiği haberi ulaştı. Bu durumda Kudüs'te bulunan Avrupalı ziyaretçiler yurtlarına dönmeyi erteleyip, Müslümanlara karşı yapılacak olan mücadeleye katılmak üzere Filistin'de kalmaya karar verdiler. 1102 Mayıs'ında vezirin oğlu Şerefülmeâlî'nin kumandasında, Arap ve Sudanlılardan müteşekkil 20.000 kişiyi aşkın bir Mısır ordusu Remle önlerinde görüldü. Kral Baudouin, Kudüs'te bulunan Avrupalı liderlerle birlikte birkaç bin kişiden oluşan Haçlı ordusunun başında Yâfâ'ya geldi. 17 Mayıs günü Kral Baudouin, 500 kadar şövalye ile ana ordudan ayrılarak Mısır ordusunun önünü kesmek üzere ilerledi. Ancak Remle Ovası'na varıp karşısında beklemediği büyüklükte bir ordu görünce stratejik bir hata yaptığını anladı. Bu sırada Mısır ordusunun hafif süvarileri onun geri çekilme yolunu kesince artık geriye de dönemedi. Mısırlı askerler ansızın krala ve adamlarına karşı saldırıya geçtiler. Kral Baudouin ile bazı şövalyeler safları yara yara kendilerine yol açmak suretiyle savaş meydanından kaçıp Remle Kalesi'ne sığındılar. Mısırlılar onların sığındıkları kuleyi kuşattılsa da gece karanlığı çöktüğü için burayı ele geçiremediler. O gece Kral Baudouin birkaç adamıyla karanlıktan istifade ederek, düşman safları arasından sızıp kaçmayı başardı. Ertesi sabah Mısırlılar kulenin etrafına kuru ot ve dallar yığıp ateşe verdiler. Dumandan boğulmak veya ateşler arasında yanmaktansa Müslümanlar üzerine saldırıya geçmeyi tercih eden Franklar, Müslümanlar tarafından ya kılıçtan geçirildiler veya esir alındılar (Fulcherios Carnotensis, 2009: 145-152; İbnü'l-Esîr, 1987: X, 296-297; Runciman, 1992: 62-64).

Remle'de Haçlılara karşı başarı elde eden Mısır ordusu, Kudüs üzerine yürüyüp burayı ele geçirebilme şansına sahipken, Şerefülmeâlî bu şansını tepti ve ordusunu öncelikli olarak Yâfâ üzerine sürdü. 20 Mayıs'ta Şerefülmeâlî karadan, Fâtîmî donanması da denizden şehri kuşatma altına aldı. Bu esnada krallarının

öldüğünü zanneden ve artık her şeyin sonunun geldiğini düşünen Haçlılar için beklenmedik bir gelişme oldu. Yâfâ sahillerinin kuzeyinde, direğinde kralın arması bulunan bir geminin şehre doğru yaklaşmakta olduğunu gördüler. Sonradan anlaşıldığına göre Remle'den kaçmayı başaran Kral Baudouin, iki gün boyunca dağlardaki patika yollardan ilerleyip Arsuf'a gitmiş, burada temin ettiği kuvvetlerle bir İngiliz gemisine binerek Yâfâ'ya doğru yelken açmıştı. Fâtîmî donanması bu gemiyi ele geçirmek üzere harekete geçmek istediye de bu sırada esen şiddetli bir kuzey rüzgârı nedeniyle manevra yapamadı ve Baudouin'in gemisi limana girmeyi başarabildi. Mısır ordusunun Remle'deki zaferin ardından Yâfâ üzerine yürüdüğü haberini alan Haçlılar; Kudüs, Celile, Antakya ve Urfa'ya haberciler göndererek onlardan yardım istemişlerdi. Mısırlılar henüz şehri tamamiyle kuşatmadan, doğudaki şövalyelerden oluşan bazı takviye birlikler süratle hareket ederek şehre girebilmişlerdi. Diğer Haçlı hükümdarlarının yola çıkardığı birlikler henüz gelmeden, beklenmedik bir gelişme daha oldu. Mayısın son günlerinde İngiliz, Fransız ve Alman Haçlılarını taşıyan 200 gemilik bir donanma Mısır ablukasını yarıp Yâfâ Limanı'na girmeyi başardı. Bu donanma kuvvetleri ve doğudan gelen şövalyeler sayesinde ihtiyaç duyduğu askerî gücü elde eden Baudouin, 27 Mayıs'ta şehirden çıkıp Mısırlıların üzerine yürüdü. Ağır teçhizatlı Frank süvarileri birkaç saat içinde Mısır saflarını yarmaya başlayınca, Araplar panik ve korku içinde Askalân'a doğru kaçmaya başladılar (Fulcherios Carnotensis, 2009: 153-156; Albertus Aquensis, 2007: 595-597; Runciman, 1992:64-65). Kısa süre içinde Müslüman ordugâhı bütün askerî levazımatıyla Hıristiyanların eline geçmiş oldu. Yâfâ'daki Haçlılar son anda gelişen sürprizler sayesinde yok olmaktan kurtulurken, ordusuna hâkim olmakta zorlanan ve başarısız bir strateji izleyen Şerefülmeâli, Kudüs ve Filistin'in kurtuluşu adına büyük bir fırsatı kaçırmış oldu.

Kral Baudouin, Yâfâ önlerinde Mısırlılara karşı kazandığı zaferin ardından Yâfâ ile Hayfâ arasındaki sahil bölgelerinde asayiş ihlal eden Bedevîlerin üzerine yürüdü. Ancak burada girdiği bir çarpışma esnasında atılan bir ok ile yaralanıp tedavi için Kudüs'e dönmek zorunda kaldı. Onun uzun süre hasta yatağında yattığından habersiz olan el-Efdal, ancak kralın iyileşip sağlığına kavuşmasının ardından 1103 ilkbahar'ında Haçlılar üzerine denizden ve karadan yeni kuvvetler gönderdi. Kadı b. Kadus komutasındaki Fâtîmî donanması Yâfâ'ya kadar ilerlemişken, kara kuvvetleri kumandanı olan Tacülacem, donanma amirali ile aralarında geçimsizlik olduğu için Askalân'dan daha ileriye gitmedi. Kara kuşatması olmadan sadece deniz kuvvetleriyle başarıya ulaşamayacağını anlayan amiral Kadus, donanmasını Mısır'a geri çevirmek zorunda kaldı. Fâtîmîlerin bu girişimleri de bu şekilde akamete uğrarken, Tacülacem sadakatsizlik suçlamasıyla Kâhire'de hapse atıldı (İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 68; a mlf., X, 296-300, İbnü'l-Kalânisî, 1908: 143-144; Makrizî, 1948: 33). Diğer taraftan Mısır donanmasının çekilmesinin ardından Kral Baudouin, Yâfâ'dan yola çıkarak İngiliz gemilerin desteği ile Akkâ'yı karadan ve denizden muhasara altına aldı. Ancak o sırada on iki Fâtîmî galerisinin Akkâ'ya yardıma gelmesi üzerine kuşatmayı sonlandırdı ve ekili arazileri tahrip etmekle yetindi. 1104 yılı Mayıs ayında yeniden Akkâ önlerine gelen Baudouin,

Cenevizlilerle “Akkâ'nın ele geçirilmesi halinde ganimetin üçte biri, ticarî imtiyazlar ve pazar mahallesinde bir sokak verilmesi” hususlarında anlaşmaya vardı. Yetmiş galeriden müteşekkil Ceneviz donanmasının yardımıyla yirmi gün süren sıkı bir kuşatmanın ardından şehir garnizonu Baudouin ile antlaşma yoluna gitti. Bu antlaşmaya göre “dileyen menkul mallarıyla şehirden çıkabilecek, dileyen Frank kralının tabiiyyetinde şehirde kalabilecekti”. Kral bu şartlarla Akkâ'yı elde ederken, antlaşmaya uymayan aç gözlü Cenevizliler şehirden ayrıлып Dımaşk'a doğru giden Müslümanlara saldırarak onları öldürdüler ve mallarına el koydular (Fulcherius Carnotensis, 2009: 148-157; Ebû'l-Fidâ, 1907: 217; Runciman, 1992: 66; Çelik, 2018: 398-399).

Mısırlılar ile Haçlılar arasında cereyan eden son büyük çarpışmanın üzerinden iki yıl gibi uzun bir zaman geçtikten sonra 1105 yılı Ağustos ayında, Vezir el-Efdal Filistin'i geri almak üzere son bir teşebbüse daha girişti. Oğlu Senâülmülk Hüseyin kumandasında Askalân'da iyi donatılmış 5.000 süvari ve binlerce Sudanlı piyadeden müteşekkil güçlü bir ordu topladı. Bu kez el-Efdal, önceki başarısızlıklardan ders çıkarmış ve Sünnî bir Türk hükümdarı olan Dımaşk Atabeyi'nden yardım rica etmişti. O dönemde Dımaşk Meliki Dukak ölmüş (1104), şehri oğlu adına Atabek Tuğtekin yönetmeye başlamıştı. Tutuş'un kardeşi Melik Ertaş ise hayatından endişe ederek Busra Emîri Aybek'e sığınmış, bu ikisi Tuğtekin'e karşı kendilerini korumaları için Kudüs Kralı Baudouin'in saflarında yer almışlardı. El-Efdal'in Haçlılara karşı ortak hareket etme teklifini geri çevirmeyen Tuğtekin, 1300 okçu süvarisini Emîr Sabar komutasında Mısırlılara yardıma gönderdi (Alptekin, 1985: 20 vd.). Mısır ordusu Mâverâ-i Ürdün ve Negeb yolunda Dımaşk birlikleri ile birleşti. Yâfâ'da beklemekte olan Baudouin ise müttelikleri olan; Dımaşk, Filistin, Celile, Hayfâ, Hebron kuvvetleri ile artık iki taraf arasında mutad savaş alanı haline gelen Remle'ye doğru harekete geçti. Haçlı saflarında Melik Ertaş ile Emîr Aybek'in adamları da yerlerini almışlardı. 27 Ağustos 1105 Pazar sabahı Kudüs Patriği Evremar, at üstünde elinde İsa'nın çarmıha gerildiği gerçek haçın bir parçası olduğu halde, Remle'deki Frank saflarını tek tek dolaşarak askerleri takdis etti ve onlara günahlarının affedileceğini vaat etti. Bu dinî törenin ardından Frank kuvvetleri Müslümanlar üzerine topluca hücumla geçtiler. Dımaşk kuvvetleri üzerlerine gelen Haçlıları dağıtırken, bu esnada Kral Baudouin şövalyeleri ile hızlı davranarak Mısır ordusunun sol kanadını çökertmişti. Bu başarıdan cesaret alan Baudouin, bu kez sancağını bizzat eline alarak Dımaşk Türklerinin üzerine yürüdü ve onları da bozguna uğrattı. Mısırlılar bundan önceki savaşlara nazaran çok daha kahramanca savaştılsa da akşam karanlığı çökerken mağlup olmaktan kurtulamadılar. Senâülmülk savaş alanını süratle terk edip Kâhire'ye doğru kaçarken, diğer Mısır askerleri Askalân'a, Dımaşk kuvvetleri ise Busrâ'ya doğru çekildiler. Kral Baudouin'in yanında yer alan Melik Ertaş ve Emîr Aytegin, savaş sonunda beklentileri karşılanmayınca çöl yolu ile er-Rahbe'ye gittiler. (Fulcherius Carnotensis, 2009: 164-168; İbnü'l-Esîr, 1987: IX, 85; a. mlf., X, 313, İbnü'l-Kalânîsî, 2015: 148-149). Her iki taraf da bu savaşta ağır zayıt vermesine rağmen galip gelen taraf yine Haçlılar olmuştu. Ancak onlar da

muhtemelen savaş yorgunluğundan olsa gerek, çekilen Müslüman kuvvetlerini takibe girişmeyip ülkelerine geri döndüler. Bu üçüncü Remle savaşı, Fâtımîlerin Filistin'i geri almak için giriştikleri büyük çaptaki son teşebbüsleri oldu.

1106 yılı Ekim ayında 1000 kişilik Fâtimî süvari kuvvetleri Haçlı bölgesine yaptıkları bir baskın ile az kalsın büyük orduların başaramadığı neticeyi elde edecekti. Bu kuvvetler, Yâfâ ile Arsur arasında aralarında Hıristiyan hacıların da bulunduğu bir karargâhı ansızın basıp hepsini birden kılıçtan geçirdiler. Ardından az sayıda şövalye tarafından savunulan Remle üzerine yürüyüp karşılarına çıkan Haçlıları öldürdüler. Daha sonra üzerlerine gelen Yâfâ Valisi Roger'ın da kuvvetlerini pusuya düşürüp ortadan kaldırdılar. Roger, güçlkle Yâfâ'ya kaçarak canını kurtarabildi. Bundan sonra Kudüs'e doğru ilerleyerek, Baudouin'in yaptırdığı ve fakat inşası henüz tamamlanmamış olan Chastel Arnaud adındaki bir kaleye taarruz ettiler. Burada bulunan Haçlı muhafızları ve yerli Hıristiyan inşaat işçilerini öldürdüler. Baudouin bu baskından haberdar olunca, bütün kuvvetleri ile güneye doğru hareket etti. Mısır süvarileri ise kralın ordusu ile karşılaşmayı göze alamayarak Askalân'a geri döndüler (Runciman, 1992: 74-75).

Kudüs Haçlıları ile Mısır Fâtımîleri arasında bu gelişmeler yaşanırken, Haçlı liderlerinden Toulouse Kontu IV. Raymond, Askalân önünde Kudüs kuvvetlerinden ayrıldıktan sonra önce İstanbul'a gitmiş, imparatorun teşvikiyle 1101 yılındaki Haçlı Seferi'ne iştirak etmiş; ancak Urfa, Antakya ve Kudüs'te olduğu gibi kendisine ait bir krallık kuramamıştı. Bu amaçla 1103'te temin edebildiği kara ve deniz kuvvetleriyle Trablus (Trablusşâm) üzerine yürüyerek şehri kuşatma altına almış, fakat şehri ele geçiremeden ölmüştü (1105). Raymond'un ölmesine rağmen askerlerinin kuşatmayı devam ettirmesi üzerine, Abbasî halifesinden umdukları desteği göremeyen Trabluslular, Fâtımîler'den yardım istemiş, el-Efdal ise şehre takviye kuvvetler göndereceğine, komutanı Şerefüddeve'yi bir miktar kuvvetle Trablus'a göndererek şehri ele geçirmişti (1108). Bu sırada Raymond'un oğlu Bertrand, Toulouse'tan bir donanma ile hareket ederek önce Cenovalılara gelmiş, Cenovalılara ticarî imtiyazlar verdiği bir antlaşma yaptıktan sonra Trablus'a doğru harekete geçmişti. Haziran 1109'da Bertrand, Cenevizlilerin altmış gemiden müteşekkil donanma desteği ile Trablus'u denizden, Kudüs Kralı Baudouin'den aldığı destekle de karadan şiddetli bir kuşatma altına aldı. Bunun üzerine daha fazla direnemeyen şehrin Fâtimî Valisi Şerefüddeve, 12 Temmuz 1109'da antlaşma yoluyla şehri Haçlılara teslim etmek zorunda kaldı. Böylece Kont Bertrand hâkimiyetinde Trablus Haçlı Kontluğu da kurulmuş oldu (Küçükspahioğlu, 2007: 71-79). Müteakip yıllar içinde Fâtımîler ile Haçlılar arasında küçük çapta birçok çatışmalar vuku bulurken, halifeler ve vezirleri Haçlılarla gizlice barış müzakereleri yürütmekten geri durmadılar (Tâhirî, 1388/2009: 107). Ancak Fâtimî yöneticileri tüm bu girişimlerinin hiç birinde Haçlılardan bir karış toprağı dahi geri alamadılar. Hatta bu sürecin ardından; Beyrut (1111), Saydâ (1114), Sûr (1124) ve Askalân (1153) gibi önemli şehirlerini de kaybettiler. Nihayetinde Kudüs, Selâhaddin Eyyûbî'nin bu şehri fethetmesine kadar, Haçlıların elinde kalmaya devam etti (1187).

SONUÇ

Batı Asya' daki Müslümanlar üzerine gerçekleştirilen dinî, askerî, sosyal ve siyasî olumsuzlukların müsebbibi, yüzyıllar önce bu coğrafyaya karşı Haçlıları harekete geçiren Roma'daki papalardır. Haçlıların İslâm dünyasına karşı başlattıkları ardi arkası kesilmeyen saldırıları sonucunda; yüzbinlerce can kaybı, esaret ve sürgün olayları yaşandığı gibi bu coğrafyada “Outremer” (deniz aşırı ülke) adı verilen dört Haçlı Devleti kurulmuştur (1098-1109). Katolik Kilisesi'nin Haçlı ateşini sürekli körüklemesi sonucunda, yaklaşık iki yüzyıl boyunca kanlı çatışmalara sahne olan Batı Asya; askerî, sosyal ve siyasal açıdan yüzyıllarca sürecek bir Doğu-Batı çatışmasının arenası haline dönüşmüştür.

XI. yüzyılın sonlarında başlayan bu saldırıların en büyük tahribatını Sünnî Müslümanlar yaşarken, Fâtımîler mezhep taassupları sebebiyle İslâm dünyasına karşı saldırıya geçen Haçlılara karşı cihat ruhuyla hareket etmemiş, bilakis fırsattan istifade ederek Filistin'deki topraklarını genişletme derdine düşmüşlerdir. Onlar Haçlıların güneye, Kudüs'e doğru ilerlemelerini durdurabilecek güçleri olduğu halde bunu zamanında kullanmamış, sonuçta Kudüs'ü ve Filistin'deki topraklarını bir bir kaybetmişlerdir. Haçlılar ise Kudüs'ü ele geçirdikten sonra bölgedeki en güçlü komşuları olan Fâtımîleri, Askalân yakınlarında bozguna uğratmanın akabinde, Mâverâ-i Ürdün'e kadar uzanan geniş bir alanı hâkimiyetleri altına almışlardır. Godefroi'nin ardından Kudüs kralı seçilen Baudouin de Boulogne, ağabeyine göre daha yayılcı bir politika izlemiş; Müslümanlar arasındaki ihtilaftan istifade ederek, İtalyan denizcilerden aldığı askerî ve lojistik desteklerle Urfa ve Antakya Haçlılarını birleştirme gayesi gütmüş, Doğu Akdeniz kıyılarında yer alan; Bânyâs, Kaysâriye, Akkâ, Hayfâ, Cübeyl, Trablus ve Beyrût gibi şehirleri işgal etmek suretiyle bu gayesine önemli ölçüce ulaşmaya muvaffak olmuştur.

1099 yılında Askalân yakınlarında Godefroi'ye karşı yaşadığı hezimetin ardından Fâtımî Veziri el-Efdal Şâhenşâh, Haçlıların Mısır'a karşı muhtemel saldırılarını önlemek, başta işgal altındaki Kudüs olmak üzere Filistin'in diğer şehirlerini geri alabilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da Mısır orduları bırakın Kudüs'ü geri almayı, şehrin surları önüne dahi yaklaşmamışlardır. Bu süreçte Fâtımîler, giriştikleri her muharebede istihbarât eksikliği ve plansızlıklarının yanı sıra; kozmopolit yapıya sahip askerî yapıları içindeki uyumsuzluk, itaatsizlik ve cesaretsizlik gibi nedenlerle Haçlılara karşı bir başarı elde edememişlerdir. Onların tek başarıları, bir sahil şehri olan Askalân'ı, 1153 yılına kadar ellerinde tutabilmeleri ve Haçlıların Mısır üzerine yürümelerini bir süre için önleyebilmeleri olmuştur. Kısa zamanda Filistin ve Dimaşk'taki tüm topraklarını kaybeden Fâtımîlerin Haçlılar karşısındaki başarısızlıkları, aslında bu devletin eski kudretinden artık ne kadar uzak olduğunu göstermiş; Selâhaddin Eyyûbî'nin 1171 yılında Fâtımî Hilâfeti'ne son verişine kadar, Fâtımî İsmâillîği Kâhire merkezli varlığını güçlülkle sürdürebilmiştir.

KAYNAKÇA

- Albertus Aquensis, (2007), *Albert of Aachen, Historia Ierosolimitana, History of The Journey to Jerusalem*, trans. S.B. Edgington, Clarendon Press, Oxford.
- Alptekin, C., (1985), *Dımaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Aktan, A., (2014), “Selçuklu-Bâtînî Münasebetleri”, *Selçuklu Siyasî Tarihi (Bildiriler)*, TTK Yay., Ankara.
- Anna Komnena, (1996), *The Alexiad*, çev. B. Umar, *Anna Komnena: Alexiad, (Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi’nin Tarihi, Malazgirt’in Sonrası)*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Anonim Haçlı Tarihi (*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*), (2013), çev. E. Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Anonim Süryânî Vekâyînâmesi, (2006), çeviri ve tahlil S. Çelik, *Anonim Süryânî Vekâyînâmesi’ne Göre I. Ve II. Haçlı Seferi*, C.B.Ü. SBE (Basılmamış Y. L. Tezi), Manisa.
- Avcı, C. (2002), “Kudüs: Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar”, *DİA*, XXVI, İstanbul, ss. 327-329.
- Avcu, A., (2010), “Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, X/III, ss. 199-246.
- Azîmî, (1988), *Azîmî Tarihi: Selçuklularla İlgili Bölümler*, yayımlayan A. Sevim, TTK Yay., Ankara.
- Bailly A., (2006), *Byzance*, çev. H. Şaman, *Bizans Tarihi*, II, Nokta Kitap, İstanbul.
- Burman, E., (1987), *The Assassins: Holy Killers of Islam*, Aquarian Press, Wellingborough/England.
- Çelik, A., (2018), *Fâtîmîler Devleti Tarihi (909-1171)*, TTK Yay., Ankara.
- Daftary, F., (2002), *İsmâîlîler, Tarihleri ve Öğretileri*, çev. E. Toprak, Doruk Yayınları, Ankara.
- Demirkent, I., (1987), *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, I, TTK Yay., Ankara.
- , (1997), *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1. baskı, Dünya Yayıncılık, İstanbul.
- , (1995), “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, *Prof. Dr. Fikret İşıltan’a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İÜEF Yayınları, İstanbul.
- , (1996), *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK Yay., Ankara.
- Ersan, M. (1998), “I. Haçlı Seferi sırasında Kilikya (Çukurova)’nın Haçlıların eline geçmesi”, *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri*, İÜEF Yayınları, İstanbul.
- Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus), (1999), *Abu'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ö.R. Doğrul, 3. baskı, TTK Yay., İstanbul.
- Ebû'l-Fidâ, (1907), *El-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer (Târîh-u Ebî'l-Fidâ)*, II, nşr. A.H. Muhammed vd., Matbaatü'l-Hüseyniyye, Kâhire.
- Fulcherios Carnotensis, (2009), *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, çev. İ. Bihter Barlas, *Kudüs Seferi*, IQ Yayınları, İstanbul.
- Gavanime Y.D. (1987), “El-efdal b. Bedrül-Cemâlî ve Birinci Haçlı Seferindeki Rolü”, çev. A. Özeydin, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII, 139-154, İÜEF Yayınları, İstanbul.
- Gazâlî, Ebû Hâmid (1993), *Bâtînilîğin İçyüzü*, çev. A. İlhan, TDV Yayınları, Ankara.
- İbn Kesîr, (2001), *El-Bidâye ve'n-Nihâye fî't-Târîh*, XII-XIII, çev. M. Keskin, *Büyük İslâm Tarihi*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İbn Hallikân, (1864), *Vefeyâtü'l-A'yân*, I, çev. Radosizâde Mehmed, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- İbn Müyesser, (1981), *El Münteka min Ahbâri Mısır*, tahkik Eymen F. Seyyid, Kâhire.
- İbn Tağrıberdî, (1992), *En-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûk-i Mısır ve'l-Kâhire*, IV-V, nşr. H.Ş. Muhammed Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.

- İbnü'l-Adîm, (2011), *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, 2. baskı, yayımlayan A. Sevim, TTK Yay., Ankara.
- , (1954), *Zübdetü'l-Haleb min Târîh-i Haleb*, I-III, nşr. S. Dehhân, Dimaşk.
- İbnü'l-Esîr, (1987), *El-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi*, VIII-X, çev. A. Özaydın vd., Bahar Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l-Kalânîsî, (2015), *Zeyl-ü Târîh-i Dimaşk*, çev. O. Özatağ, *Şam Tarihine Zeyl*, I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İlhan, A., (1992), "Bâtiniyye", *DİA*, V, İstanbul, ss. 190-194.
- Kâdî Nu'mân, (1970), *İftitâhu'd-Da've*, tahkik Vedâd el-Kâdî, Beyrut.
- Kafesoğlu, İ., (2019), *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 3. baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Koca, S., (2007), "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XXII, Konya, ss. 1-37.
- Köymen, M.A., (1982), *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, DTCF Basımevi, Ankara.
- Kureşî, (1985), *Târîhu Hulefâ'î'l-Fâtîmiyyîn bi'l-Mağrib*, tahkik M. el-Ya'lâvî, Beyrut.
- Küçüksipahioğlu, B., (2007), *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- , (2005), "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Raimundus Aguilers, (Historia Francorum)", *İÜEF Tarih Dergisi*, XLI, İstanbul, ss. 17-24.
- Lamb, H., (1930), *The Crusade: Iron Men and Saints*, The Country Life Press, New York.
- Lewis, B., (1995), *Haşîşler*, çev. A. Aktan, Sebül Yayınları, İstanbul.
- Lockhart, L., (2006), "Hasan-ı Sabbâh ve Haşîşler", çev. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, Erzurum, ss. 213-240.
- Makrizî, (1948), *İttî'âzu'l-Hunefâ' bi-Ahbârî'l-Eimmeti'l-Fâtîmiyyîn el-Hulefâ*, III, tahkik C. eş-Şeyyâl, Kâhire.
- Marco Polo, (tarihsiz), *Le Devisement du Monde*, haz. Filiz Dokuman, *Marco Polo Seyahatnâmesi*, I, Tercüman 1001 Temel Eser, LXXXVII, İstanbul.
- Marrâkuşî, (1948), *Kitâbu'l-Beyânî'l-Muğrib fî Ahbârî'l-Endelus ve'l-Mağrib*, I, nşr. ve thk. G.S. Colin ve E.L. Provençal, Leiden.
- Merçil, E., (1999), "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", *Uluslar Arası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, (23-25 Haziran 1997), TTK Yay., İstanbul.
- Miller, W.M., (tarihsiz), *Mesih İnanlılarının İnanç ve Uygulamaları*, Sevgi Yayınları, İstanbul.
- Nevbahî ve Kummî, (2004), *Şîi Firkalar (Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Firaku's-Şî'â)*, çev. S. Hizmetli vd., Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Nişâburî, (1936), *İstîtâru'l-İmâm*, ed. W. Ivanow, Bulletin the Faculty of Arts, IV/II, University of Egypt, Kâhire.
- Nomiku H.A., (1997), *Haçlı Seferleri*, 2. baskı, çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yay., İstanbul.
- Nuveyrî, (1992), *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, XXIX, nşr. komisyon, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Kâhire.
- Ocak, A., (2004), "Bir Terör Örgütü Olarak Bâtînilik ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, VII/XX, İstanbul, ss. 164-178.
- Ostrogorsky, G., (1981), *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, TTK Yay., Ankara.
- Öz, M., (2010), "Şîa", *DİA*, XXXIX, İstanbul, ss. 111-114.
- Özaydın, A., (1986), "Danişmendliler", *DGBİT*, VIII, Çağ Yayınları, İstanbul.
- , (1989), "Alamut", *DİA*, II, İstanbul, ss. 336-337.
- , (1992), "Bedr el-Cemâlî", *DİA*, V, İstanbul, ss. 330.
- , (1994), "Efdal b. Bedr el-Cemâlî", *DİA*, X, İstanbul, ss. 452-435.
- , (1997), "Hasan Sabbâh", *DİA*, XVI, İstanbul, ss. 347-350.

- Özdemir, M., (1994), *Endülüs Müslümanları 1 (Siyasî Tarih)*, TDV Yayınları, Ankara.
- Özer, S., (2015), “Haçlıların Askalân Şehrini Zaptı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXXIV/58, Ankara, ss. 523-542.
- Raimundus Aquilers, (1968), *Raymond d’Aquilers: Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem*, İngilizce’ye çev. J.H. Hill-L.L. Hill, Philadelphia.
- Ravendî, Muhammed b. Ali, (1999), *Râhatu’s-Südûr ve Ayet-üs-Sürûr*, çev. A. Ateş, TTK Yay., Ankara.
- Runciman, S., (1989), *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 2. baskı, çev. F. Işıltan, TTK Yay., Ankara.
- , (1992), *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 2. baskı, çev. F. Işıltan, TTK Yay., Ankara.
- Sevim, A., (1979-1983), “Selçuklu-Mısır-Fâtımî Devletleri İlişkilerine Genel Bir Bakış”, VIII. Türk Tarih Kongresi, (11-15/Ekim/1976), *Bildiriler*, II, TTK Yay., Ankara.
- , (1981), *Suriye Selçukluları I (Fetihten Tutuş’un Ölümüne Kadar)*, DTCF Basımevi, Ankara.
- , (1990), *Ünlü Selçuklu Komutanları; Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK Yay., Ankara.
- Sıbt İbnü’l-Cevzî, (2011), *Mira’tu’z-Zamân fi Târîhi’l-Âyân*, çeviri ve değ. A. Sevim, TTK Yay., Ankara.
- Şehristânî, (2011), *El-Milel ve’n-Nihal*, 2. Baskı, çev. M. Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Tâhirî, A.N., (ş. 1388/m. 2009), “Şîî Fâtımîler’in Haçlı Seferleri’ndeki Rolü”, *Mahnâme-i Târîh-î İslâm*, V, Kum, ss. 99-132.
- Urfalı Mateos, (1987), *Vekâyinâme*, 2. baskı, çev. H.D. Andreasyan, TTK Yay., Ankara.
- Wasserman, J., (2001), *The Templars and the Assassins: The Militia of Heaven*, Inner Traditions Press, Rochester-Vermont.
- Willermus Tyrensis, (1943), *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, trans. Emily A.B. and August C.K., *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, I-II, Columbia University Press, New York.
- , (2009), *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği (1143-1163)*, yayımlayan E. Ayan, *Karadeniz Dergisi Yayınları*, Ankara.
- Yaltkaya, M.Ş., (1926), “Fâtımîler ve Hasan Sabbâh”, *Dâru’l-Fünun İlahiyat Fak. Mecmuası*, IV, İstanbul, ss. 1-44.

SONNOTE

- ¹ Şîa kavramı; tabi olmak, desteklemek, yaygın olmak ve çoğalmak anlamındaki ش ع ي kökünden türemiş olup, sözlükte; taraftar, yardımcı, destekleyici grup gibi manalara gelmektedir. İstilahta ise Şîilik; Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ali'nin meşrû halife olarak kabul edilmesini hareket noktası addeden mezhepler için kullanılan müşterek isimdir. (Öz, 2010: 111).
- ² İsmâîlîlere, özellikle Hasan Sabbâh'ın kurduğu Nizârîlere, tevîl yoluyla nasların bâtinî mânasını ortaya koyma gayretlerinden dolayı Bâtînîler adı verilmiştir.
- ³ İbnü'l-Esîr (1987: X, 283) ve Anonim Süryânî (2006: 42), bu tarihi yanlış bir şekilde 1096 olarak vermektedirler.
- ⁴ Yahudilerce Maşîah, Hıristiyanlarca Mesîh, Şii Müslümanlar tarafından da Mehdi olarak tanımlanan bu kavram, zulümle dolu yeryüzünü adaletle kavuşturmak için kıyamete yakın ortaya çıkacak kurtarıcıya verilen isimdir.
- ⁵ Cahil insanları arklarına alarak özellikle zengin kimselerin mallarını gasp eden, isyan ve macera peşinde koşan Karmâtîler, 930 yılında Mekke'ye saldırarak kan akıtmış, hacıları soymuş, Kâbe'nin örtüsünü, kapısını ve Hacer'ü-l Esved taşını alıp Bahreyn'e götürmüşlerdir. (Bkz. Avcu, 2010: 199-246).
- ⁶ Dâî: Bir düşüncüyü, anlayışı, inancı yaymayı görev edinen veya müridi bulunduğu mezhebin imamı tarafından kendi görüşlerini savunup propagandasını yapmakla görevlendirilen kişiye verilen isimdir.
- ⁷ Ebû'l Fidâ (1907: 63-64), dâîlerin Ubeydullah'ın soyunu; Ebu Muhammed Ubeydullah b. Muhammed b. Abdullah b. Meymûn b. Muhammed b. İsmail b. Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib'e isnat ettirdiklerini haber vermektedir.
- ⁸ Hasan b. Sabbâh el Humeyrî, İran'ın Rey şehrinde dünyaya gelmiş ve Şîa'nın "On İki İmam" kolu müntesiplerinden olan babasının terbiyesinde yetişip Bâtînî düşüncüyü benimsemiştir. 1076 yılında Mısır'a giderek Halife Mustansır'la görüşüğünü, onun kendisine büyük oğlu Nizâr'ı halefi olarak vasiyet ettiğini iddia ederek İsmâîlîlerden ayrılıp Nizârîler Mezhebi'ni kurmuştur (Yaltkaya, 1926: 1-44; Özaydın, 1997: 347-350).
- ⁹ Marco Polo'nun "Hasan Sabbâh'ın Alamut'ta sahte bir cennet kurduğunu ve müritlerine haşhaş içirdiği" şeklindeki hikâyesi efsaneden ibaret olup muasir kaynaklarca desteklenmemektedir (Marco Polo, (tarihsiz): 41-44; Lewis, 1995: 35 vd.).
- ¹⁰ Runciman'a göre (1998: 88-89), Gezgin bir keşiş olan Pierre l'Ermite, Clermont Konsili'nden birkaç yıl önce Kudüs'e hacetmek için gitmiş, döndüğünde papaya Türkler tarafından baskı görüp dönmek zorunda kaldığını söylemiş, ardından Orleannais, Champagne, Lorraine ve Köln bölgelerini gezerek etkili vaazlarıyla halkı Haçlı Seferlerine katılmaya teşvik etmiştir.
- ¹¹ Birinci Haçlı Seferi ordularının sayısı hakkında, kaynaklarda 100.000 ile 600.000 arasında ihtilafli sayılar verilmektedir (Azîmî, 1988: 30; Urfalı Mateos, 1987: 188-189; Runciman, 1998: 263-267; Nomuki, 1997: 29).
- ¹² Kont Baudouin, Fransa'nın Kuzeydoğusunda yer alan Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Boullion'un kardeşidir.
- ¹³ Urfa Hâkimi Theodor (Toros), 1098 Ocak ayında, Haçlı liderlerine bir heyet gönderip; "Urfa'yı Türklerin akınlarından kurtarmaları karşılığında, kendilerine şehrin gelirlerini ve ortak iktidarlığını" teklif etmiştir (Fulcherius Carnotensis, 2009: 72-75).
- ¹⁴ Güney İtalya Normanlarının Kralı Robert de Guiscard'ın oğlu olan I. Bohemund, Bizans İmparatoru Aleksios'a söz vermesine rağmen Antakya'yı ona vermemiştir (Runciman, 1998: 57,88).
- ¹⁵ Fransa'nın Güneybatısında yer alan Toulouse'un kontu IV. Raymond de Saint Gilles, daha önce Endülüs Haçlı Seferleri'ne katılarak ün kazanmıştı (Runciman, 1998: 83).
- ¹⁶ Fulcheris Carnotensis, (2009: 112), aralarında kendisinin de bulunduğu bu kafilenin yirmi beş bin kişi olduğunu kaydetmektedir.
- ¹⁷ İbnü'l-Esîr (1987: X, 266), "Godefroi'nin Akkâ kuşatması esnasında atılan bir okla vurulup öldüğünü" yanlış bir biçimde aktarmaktadır.

-
- ¹⁸ Paskala Bayramı: Hıristiyanların Hz. İsa'nın yeniden dirilmesini yâd etmek üzere kutsal bir gün olarak kutladıkları bayramın adıdır. 325 İznik Konsili'ne kadar 14 Nisan'da kutlanan bu gün, konsilde bahar ekinoksunu takip eden ilk dolunaydan sonraki Pazar günü olarak tesbit edilmiştir. (Miller, tarihsiz: 58).